

КОНФЛІКТНИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ВЛАДОЮ ТА ОПОЗИЦІЄЮ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

Vasyl Buslenko. Conflictual Nature of the Relationship Between Government and Opposition in Ukraine: Causes and Political Consequences.

The article analyzes the dynamics of the relationship between the government and the parliamentary opposition in Ukraine. The causes and consequences of political conflict domination style relationship were clarified by the author. He believes that the distinction between opponents held the simplified line “anti-communism” to the complex and contradictory relationship in the triangle “president-parliament-government.” The political consequences of the conflict nature of interaction between government and opposition were minimizing the use of compromise as a tool to resolve disputes, activation of extra-parliamentary forms of political struggle, the attempt to develop mutual control of some political forces over others, stimulate political competition. Conflicts between the government and the opposition began to acquire signs of conflict between advocates support democracy building and its collapse and conservation. Therefore, in 2004 and 2014 repositioning political forces as changing the status on the powerful opposition, accompanied by the intensification of the democratization process. As a result of political actors started implementing new democratic forms and practices lustration of power, style dialogical relationship between government and society, strengthening the capacity of the third sector to influence the ruling elite. This is a prerequisite for the transition to a compromise model of relations between the authorities and the opposition.

Key words: parliamentary opposition, government, political competition, political conflict, repositioning.

Перехід від авторитарного режиму до демократії передбачає створення принципово нових умов для політичних суб'єктів. Демократизація виборчого законодавства, закріплення принципу альтернативності в політиці, формування багатопартійної системи створюють інші інституційні можливості для вираження і представництва інтересів різних соціальних груп та дозволяють громадянам брати участь у здійсненні політики.

Політика – це насамперед відношення до влади, яке дозволяє чітко диференціювати партійне середовище на тих, хто володіє домінуючим владним ресурсом і тих, хто цей ресурс прагне здобути. До останніх ми зараховуємо політичну опозицію. Саме вона стала ініціатором демократичних перетворень в Україні кінця 1980-х – початку 1990-х років. Здавалося, що існування опозиції в країні та врахування позитивного досвіду провідних країн Західної Європи дозволить швидко пройти етап демократичного транзиту та вибудувати власну модель консолідованої демократії. Однак цього не відбулося. Досить складно і суперечливо проходила адаптація запозичених політичних інституцій та практик. Вона не вписувалась в класичні теоретичні схеми, що розглядали транзит як лінійний рух від авторитаризму до демократії. Однією з причин цього стала висока конфліктність по лінії влада-опозиція, яка не спадає і досі. Події Помаранчевої революції та Майдану гідності показали, що налагодження конструктивних взаємовідносин між владою та опозицією залишаються досить актуальною проблемою політичного життя України.

Які ж причини призвели до загострення конфлікту між політичними опонентами і як це віддзеркалюється на сучасних політичних процесах у країні? Чому політична конкуренція як ознака демократичності в одних країнах призводить до пошуку компромісів та в цілому врівноважує політичну систему, а в Україні переростає в протистояння, опір, протидію та залишається її дестабілізуючим чинником? Які адаптаційні практики використовують країни постсоціалістичного табору для узгодження суперечностей між політичними опонентами і наскільки вони можуть бути придатними в наших умовах? Без теоретичного обґрунтування й переосмислення взаємодії влади та опозиції складно буде адекватно зрозуміти сучасні політичні процеси.

Теоретико-методологічні дослідження, в яких опрацьовуються концептуальні рамки вивчення моделей взаємодії влади та опозиції знаходимо в працях Т. Кравчика, М. Мілової, К. Комплака. В роботах Н. Степанової і Г. Касьянова обґрунтовано причини конфліктної

взаємодії суб'єктів української політики. Парламентська опозиція в Україні та її стосунки з урядом та Президентом стали предметом досліджень В. Сичової. У фокусі зміни політичних режимів частково цю проблему розглядали Ю. Мацієвський, М. Ресенде (M. Resende). Серед зарубіжних вчених, які займалися проблемами взаємодії влади та опозиції в Україні, виділимо польську дослідницю Л. Хурську-Ковальчик, яка розглядає формування стосунків між політичними опонентами через призму трансформації політичної системи. Науково вмотивованими є її підходи до аналізу ситуативної опозиції та дослідження характеру порозумінь між владою та опозицією в 2004-2006 рр. Але незначна кількість праць, у яких вивчається сучасний стан взаємовідносин між владою та парламентською опозицією в Україні, не дозволяє повною мірою спроєктувати еволюцію цих відносин у нашій державі. Тому метою цієї статті є з'ясування причин та політичних наслідків конфліктного характеру взаємодії між владою та політичною опозицією в Україні.

Явище опозиції в даній статті аналізується на центральному рівні і пов'язується з урядом і парламентом. Йдеться насамперед про парламентську опозицію та вибудовування її відносин у системі законодавчої та виконавчої гілок влади. Статус парламентської опозиції важчий для фіксації в багатопартійних системах, ніж у системах двох домінуючих партій. Мінливість складу парламентської опозиції в багатопартійній системі була визначена Р. Хербутом через категорію ситуативної опозиції, що означає «наявність різних чинників впливу на її актуальний склад і характер» [1, с. 242]. Для цього типу опозиції характерна відмова від критики тих пунктів урядової програми, реалізація котрих може бути вигідна для неї.

Ми не кваліфікуємо як парламентську опозицію ті політичні партії, які трактують урядову більшість не як конкурентів, а як ворогів (позасистемна опозиція), та ті, які, не увійшовши до складу урядового табору, зберігають нейтральну, не ясну, чи вичікувальну позицію. Це, зазвичай, парламентські фракції, які під час формування урядової більшості не увійшли до складу уряду, а тепер в очікуванні пропозиції входження до урядової коаліції, зберігають щодо уряду чітко виражену нейтральність.

В цьому плані парламентська опозиція має суперечливу природу. З одного боку, вона не існує без влади, з іншого – вона їй певною мірою протистоїть. Прагнучи здобути владу, політична опозиція критикує її, виражає інтереси не представлених у владі соціальних груп. Критикуючи, опозиція покликана сформувати свою власну програму та домагатися її реалізації легальними методами. Таким чином у політиці забезпечується альтернативність, що є важливим принципом демократії. Будучи представленою у вигляді фракцій, депутатських груп, парламентська опозиція є інтегруючим центром для політиків, готових боротися за домінуючий владний ресурс. Тим самим стимулюється конкуренція в партійному середовищі.

В європейській конституційній традиції сформувалися дві основні моделі регулювання взаємостосунків між опозицією та урядом: конфліктна модель та модель компромісів. Перша з них характерна для Англії і будується на засадах, що уряд та опозиція становлять дві сталі постійно конфліктуючі політичні сили. Їхні стосунки побудовані на трьох підходах: конкуренції з метою здобуття влади; толерантності в часі її реалізації; зміни представників влади в період загальних виборів [2, с. 27]. Зазвичай парламентська опозиція, представляючи меншість, постійно залишається поза владними структурами і є її симетричним відповідником. Кожна зі сторін, активно використовуючи методи дискусії, намагається не стільки знайти компроміс, скільки показати відмінності між таборами з огляду на участь у наступних парламентських виборах.

Одну з причин конфліктності міжпартійних відносин між ними можна розглядати через функцію партій репрезентації та захисту інтересів різних соціальних груп. Опозиція, як правило, виражає інтереси тих груп населення, чий інтереси не представлені у владі. Але лише владний суб'єкт може реалізувати таке прагнення, володіючи домінуючим владним ресурсом. Звідси конфлікт інтересів проходить по лінії «влада» – «опозиція».

Причинами конфліктного стилю відносин між ними може також стати звуження політико-правового поля для діяльності опозиції, відсунення її на периферію політичного життя через мінімізацію впливу на діяльність уряду. В таких умовах опозиція часто вдається до неконструктивної критики виконавчої влади, не пропонуючи власної альтернативи.

У більшості європейських країн сформувалася компромісна модель стосунків. Вона полягає в частковому включенні опозиції до процесу реалізації влади через порозуміння та компроміс. Йдеться, насамперед, про уряди меншості, які зацікавлені в підтримці своїх дій з боку опозиції. Також союзи з опозицією можливі у випадку створення великих коаліцій, до яких можуть увійти партії, представлені в законодавчому органі. Однак у цьому випадку опозиційним силам загрожує втрата авторитету у виборців через підтримку непопулярних у суспільстві урядових рішень. Тому в більшості випадків опозиційні сили намагаються виконувати функцію контролю та критики уряду, дистанціюючись від нього.

У політичній практиці не виробилися чисті моделі, в одних з яких домінувала би співпраця, а в інших – політична боротьба. В обох, на перший погляд, різних моделях простежується меншою чи більшою мірою політична конкуренція як форма політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики в рамках правових (або не правових) правил змагаються за перевагу в розподілі влади, матеріальних ресурсів, престижу.

Політична конкуренція сприяє виробленню адаптивних механізмів основних політичних інститутів, взаємного політичного контролю одних політичних сил над іншими, забезпечує розширення сфери громадського контролю над політичною владою, а також стимулює конкуренцію в інших сферах суспільного життя [3, с. 202].

У країнах усталеної демократії вже склалися стійкі традиції та окреслилось політико-правове поле конкурентних взаємовідносин між владою та опозицією. Інший випадок – країни «нових демократій», до яких належить і Україна. Перехід до демократії відбувався в умовах появи нових, запозичених інституцій і їх адаптації до існуючих суспільно-політичних умов. У боротьбі з панівним політичним суб'єктом за домінуючий статус у системі державної влади опозиційні сили при використанні механізмів виборчого процесу та політичної мобілізації часто обирали конфліктну лінію поведінки. Особливо яскраво це помітно в посткомуністичних країнах на етапі демократичного транзиту.

Погоджуємося з думкою А. Глухової, Л. Ніковської та Є. Степанова, які вважають, що конфліктологічна парадигма дозволяє побачити своєрідність процесів демократизації та модернізації у пострадянських країнах, а саме конфлікт і його соціальне середовище як певну цілісність, в якій конфліктна взаємодія є одночасно і наслідком, і механізмом, і причиною змін, що відбуваються [4, с. 59]. В Україні, Польщі, Чехословаччині та Угорщині, які мали однакові «стартові можливості», наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років між комуністичною владою та опозицією спостерігався конфліктний характер взаємин. Встановлення нових правил політичної гри та перехід до реальної багатопартійності об'єктивно загострювали конкуренцію в партійному середовищі, особливо під час перших демократичних виборів та в процесі формування більшості в парламенті.

Перспективність і незворотність процесів демократизації значною мірою визначалася пошуком взаємоприйнятних рішень у ході переговорного процесу між комуністичною владою і поміркованою частиною опозиції. В умовах певної рівноваги сил та одночасно високої інтенсивності прояву політичного конфлікту між опонентами та прихильниками авторитаризму важливо було пом'якшити існуючі суперечності, щоб виключити насильницькі форми його розв'язання.

Слід відзначити, що на перехідному етапі комуністична влада та опозиція, попри навіть протилежність ідеологічних позицій, були досить взаємопов'язані. Комуністична влада втрачала легітимність, водночас легітимність опозиції зростала. Сама опозиція набувала організованих форм, здобуваючи все більшу соціальну підтримку. Та й сам політичний режим «...нагадував гібридний, коли інституції старої системи співіснують з новоствореними інституціями, а автократи ділять владу з демократами – чи то шляхом угоди (через досягнення порозуміння), чи то перебуваючи в конфлікті» [5, с. 11]. За цих умов пошуки механізмів згладжування конфліктів також можна вважати частиною процесу переходу до демократії. Одним з ефективних механізмів є компроміс. Шляхом компромісів пішли Польща та Угорщина, де так звані «круглі столи» стали певним формальним інститутом, який відіграв стабілізуючу роль і в рамках якого були узгоджені як тимчасові, так і довготривалі правила політичної гри.

На початку 90-х років в Україні, на відміну від Польщі та Угорщини, не відбулося радикальної зміни еліт від комуністичної до опозиційної. В силу того, що колишня радянська

номенклатура значною мірою зберегла свої позиції, ідеологічне протистояння між комуністами та опозицією не зменшилося й після скасування ст. 6 Конституції СРСР (березень 1990 р.) і Конституції УРСР (жовтень 1990 р.) про керівну та спрямовуючу роль КПРС у радянському суспільстві. Навпаки, воно загострилося після виборів народних депутатів до Верховної Ради УРСР. Так, вибори до Верховної Ради УРСР в 1990 р. відбувалися за демократичним принципом обов'язкової альтернативності. Однак посткомуністичній еліті вдалося зберегти контроль над законодавчою гілкою влади. Представники опозиційних організацій та рухів об'єдналися в «Народну Раду», до якої увійшли 125 народних депутатів. У результаті ми мали класичну схему функціонування парламенту з розподілом на більшість і меншість, однак з неузгодженими та не прописаними чітко правилами політичної гри. В законодавстві не було на той час регламентовано політико-правових засад цієї взаємодії, а також не передбачалось чіткого механізму формування уряду парламентською більшістю. Відтак парламентська опозиція, отримавши парламентське представництво, не мала можливості здійснювати контролюючі функції щодо уряду і зайняла радикальні антикомуністичні позиції.

Парламентська демократія закладає конкуренцію між політичними силами, які представляють протилежні табори. Вона ефективна в тих країнах, де існує можливість одночасної кооперації та конфронтації провладних та опозиційних сил. Це дозволяє досягти високого ступеня відповідності політичних рішень інтересам загалу суспільства. На думку польського вченого Т. Кравчика, «надмірне орієнтування політичних еліт на взаємну кооперацію чи конфронтацію може призвести до викривлення основоположних засад і вартостей демократії» [6, с. 11]. Однак у випадку перехідного періоду, коли демократичні інституції були досить слабкими та нестабільними, важливо було не допустити згорання процесів демократизації. Відповідно, в основі конфлікту між провладними та опозиційними силами опинилося несприйняття в середовищі опозиційної еліти колишнього режиму і наявної «симбіотичної» політичної системи, яка поєднувала в собі елементи попередньої системи та одночасно нові демократичні елементи. Тому на початку 90-х років основна лінія поділу між опонентами проходила по лінії «комунізм-антикомунізм».

В ролі конфліктогенів виступали постійні зміни моделі взаємовідносин між владними інституціями, які фіксували тогочасну розстановку політичних сил і часто не на користь меншості. В умовах політичних трансформацій відбувалася перманентна політична боротьба між прихильниками впровадження в Україні парламентської і президентської форм республіки. Це суттєво ускладнювало ідентифікацію політичних сил. Так, встановлення інституту Представника Президента України в березні 1992 р. та підпорядкування вертикалі органів місцевої державної виконавчої влади безпосередньо Президентові України призвело до того, що про опозиційний статус до Президента заявили Комуністична партія України (далі КПУ) (червень 1993), Народний Рух України (далі НРУ) (березень 1992 р.), Соціалістична партія України (далі СПУ) [7].

Якщо опозиційність парламентської меншості стосовно більшості та уряду є усталеним варіантом, то вироблення лінії відносин до глави держави завжди залишалося відкритим питанням, відповідь на яке залежала від політичного змісту та політичних намірів опозиції, особливо в площині реалізації ними власних політичних інтересів. Так, у середині 90-х років виразною ознакою політичних еліт стало «домінування неформальних практик на противагу формальним інститутам, або «постійна гра з правилами» [8, с. 53]. В цей час відбувалося неухильне зрощення інтересів посткомуністичних владних еліт та еліт бізнесових, а сам політичний режим нагадував риси патримоніального. Тому політичні мотиви міжпартійного протиборства часто містилися зовсім не у політико-ідеологічній, а у бізнесовій сфері відносин, а «політичні мотиви їхнього протиборства здебільшого опинялися лише прикриттям справжнього конфлікту [4, с. 64].

Особливо помітним це стало після парламентських та президентських виборів 1994 р. Вибори істотним чином не змінили співвідношення політичних сил. Більша частина депутатів були представниками посткомуністичної еліти, деякі з них на початку 90-х років брали активну участь у приватизації ключових підприємств та поступово посилювали свої політичні позиції через створення партій центристського типу.

На цьому тлі спостерігалась криза в опозиційному таборі, яка супроводжувалась певною втратою довіри населення до його представників. Лідери НРУ та новостворених партій націонал-демократичного спрямування так і не запропонували чіткої альтернативної програми виходу з економічної кризи. З іншого боку, часткове входження представників цих партій до урядових структур робило їх певною мірою співвідповідальними за невдачу соціально-економічну політику та причетними до легітимізації посткомуністичної номенклатури.

Визначення поведінки парламентської опозиції щодо уряду та виконавчої влади значною мірою залежало від політичної ситуації та конструкції самої влади. Прийняття в травні 1995 р. Верховною Радою України закону «Про державну владу й місцеве самоврядування» розширило повноваження Президента України, який ставав одноосібним главою уряду, склад якого він мав формувати сам, без узгоджень і затверджень парламенту. В умовах, коли парламентська більшість істотним чином не впливала на формування уряду, головним критерієм опозиційності політичних сил було ставлення до політики президента, а відтак і до політичних сил, що його підтримували. Закріплення позицій президента відбувалося одночасно з формуванням так званої «партії влади» – неінституціоналізованого конгломерату партій, чії представники обіймали керівні владні посади. Ці партії не мали об'єднаного центру, однак виразно проявлялася їхня інтеграція в міжелекторальний період у формуванні парламентської більшості, а під час президентських виборів – в підтримці кандидата Л. Кучми. Ознакою «партії влади» стала відсутність чіткої ідеології та їх залежність від держави [9, с. 1]. Патримоніальний характер цих структур, у свою чергу, не сприяв розвитку змагальності в політичному середовищі і ставав симптомом і причиною провалу демократичної консолідації в Україні.

Парламентська опозиція опинилася в умовах, коли влада мінімізувала її вплив, блокуючи дії опозиційних партій в стосунку до діяльності Л. Кучми [10, с. 190]. Спостерігалось глибоке перманентне протистояння між парламентською опозицією, з одного боку, та більшістю, урядом та Президентом – з іншого. В цих умовах опозиція йшла на загострення відмінностей між нею і правлячими партіями, часом свідомо збільшуючи існуючу між ними ідейно-політичну дистанцію, зміщуючись праворуч від центру.

Консолідація парламентської опозиції стає більш помітною в 2002 р. У новообраному парламенті до її складу входили фракції блоку В. Ющенка «Наша Україна», Блоку Юлії Тимошенко та СПУ. Вона була ідеологічно неоднорідною і представляла як правоцентристські сили, так і лівоцентристські. Тому всередині опозиції були розбіжності з принципових програмних питань (зокрема, власності на землю, зовнішньої політики). Вирізнялась вона і ступенем радикалізму щодо тогочасного Президента. В 2004 р. опозиція, згуртована навколо єдиного лідера В. Ющенка, змогла провести масову мобілізацію, та, заручившись підтримкою Майдану, виграла президентські вибори. Проте новій владній еліті, яка на початку мала значний кредит довіри в населення, не вдалося здійснити задекларованих системних перетворень. Так, історик Г. Касьянов критично оцінює досягнення помаранчевої команди, вказуючи, що «в результаті «помаранчевої революції» не відбулося глибинних змін ні в системі влади (не зважаючи на так звану «політичну реформу»), ні в системі суспільних відносин, ні в економіці. ...суть реальної політики залишилася, як і раніше, предметом з'ясування стосунків між групами інтересу/впливу» [11, с. 326-327]. В результаті відбулося чергове репозиціонування політичних сил, що супроводжувалося зміною статусу так званих «помаранчевих сил» з опозиційних на провладні. Відповідно, Партія регіонів перейшла в стан опозиції щодо президента і до уряду, очолюваного Ю. Тимошенко.

Після виборів до Верховної Ради України 26 березня 2006 р. і набуття чинності конституційних змін, відбувся перерозподіл повноважень між Президентом і Парламентом та запроваджено поняття «коаліція депутатських фракцій». Їй надавалися повноваження з формування (за участі Президента) персонального складу Кабінету Міністрів. Це створило новий об'єкт опозиції – парламентську коаліцію та наблизило політичну систему України до європейських моделей [12, с. 6].

Диференціація в депутатському корпусі на більшість та меншість відбувалася на тлі складних суспільно-політичних процесів в Україні. Після парламентських виборів 2006 р. зазнала невдачі спроба створити коаліцію політичних сил навколо В. Ющенка. Не вдалося

також налагодити політичне співробітництво між пропрезидентським блоком «Наша Україна» та новоствореною Антикризисною коаліцією. Як результат – загострення взаємин між Президентом В. Ющенком і урядом В. Януковича, між Президентом, парламентською більшістю та внутрішньою опозицією (Блок Юлії Тимошенко), що в кінцевому результаті призвело до позачергових парламентських виборів 2007 р.

Все це позначилося на характері взаємовідносин між провладними і опозиційними силами в регіонах. Формування політичної опозиції в 2006-2007 рр. відбувалося в складних умовах жорсткої конкуренції між пропрезидентськими партіями та Партією Регіонів України (далі ПР), кожна з яких намагалася посилити свій вплив на місцях. При цьому самоідентифікація певних політичних сил з опозицією в окремих областях носила відмінний від загальноукраїнського характер. У результаті виборів 2006 р. ми отримали досить різнополюсну регіональну владу. Склалася ситуація диспаритету, коли представники парламентської більшості подекуди мали меншість в регіонах. Зокрема партії Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» та Народний Союз «Наша Україна» (далі НСНУ), які заявляли про свою опозиційність до уряду, мали переконливу більшість в обласних радах західного регіону України. Водночас, сформоване в основному за квотним принципом керівництво обласних та районних державних адміністрацій не мало значної підтримки на сході та півдні країни, де базовими політичними силами залишалися ПР та частково КПУ.

Характерно, що провладні та опозиційні сили мали принципові розходження в питаннях зовнішньої політики, мови, у сферах релігії, освіти та культури. Так звані «чутливі теми» відразу набували в дискурсі політичного забарвлення та несли значний конфліктний потенціал. Як наслідок, у силу відсутності компромісних підходів із їх вирішення через медіа - комунікації, поглиблювалися соціокультурні відмінності між окремими регіонами з одночасною їх диференціацією за партійними преференціями.

Загалом період з 2004 по 2010 рр. був досить нестабільним і супроводжувався політичними кризами на початку 2007 р., розпуском парламенту у квітні 2007 р., створенням нової антикризової коаліції у грудні 2008 р., президентськими виборами 2010 р. і черговою зміною формату коаліції. З 2010 р. істотно посилюється роль президента. Після скасування Конституційним Судом України змін до Конституції від 2004 р. і повернення до редакції 1996 р., проблема дуалізму влади була знята. Крім того, в перший період президентства В.Януковича відбулася масштабна концентрація влади в його руках. Він отримав контроль не лише над урядом і виконавчою вертикаллю, але й над парламентом (через створення лояльної більшості та звуження повноважень цього органу) та судовою владою (як безпосередньо, так і через вплив на Парламент та інші органи, зокрема Вищу раду юстиції України) [13, с. 4].

Цей період характеризується значним погіршенням умов для діяльності парламентської опозиції в цілому, ліквідацією законодавчих гарантій її прав, звуженням можливостей політичної конкуренції, різким зменшенням прийняття законопроектів від представників опозиційних фракцій, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту та ін. [12, с. 14].

Згортання євроінтеграційного курсу та процесів демократизації загалом наприкінці 2014 р. мало наслідком загострення кризи легітимності влади, яка виникла в результаті суперечності між цілями, сформульованими на основі цінностей правлячого режиму, і уявленнями основної частини громадян. Неможливість вплинути на зовнішньополітичний курс влади на парламентському рівні призвела до активізації протестних форм політичної активності населення, що переросли в Революцію гідності.

Таким чином, в Україні від початку 90-х років ХХ ст. домінує конфліктний характер взаємовідносин між парламентською опозицією та більшістю. Розмежування між опонентами проходило від спрощеної лінії «комунізм-антикомунізм» до складних і суперечливих відносин у трикутнику «президент-парламент-уряд». Домінування так званої «партії влади» у виконавчих та законодавчих структурах та поступове зрощення в партійному середовищі політичних та бізнесових інтересів супроводжувалося повільним згортанням процесів

демократизації, поширенням неформальних моделей взаємодії політичних суб'єктів та мінімізації впливу парламентської опозиції.

Політичними наслідками конфліктного характеру взаємодії влади та опозиції стали мінімізація використання компромісів як інструменту вирішення суперечок, активізація позапарламентських форм політичної боротьби, намагання вироблення взаємного контролю одних політичних сил над іншими, стимулювання політичної конкуренції. Це передбачало постійну мобілізацію та поляризацію електорату за партійними перевагами, свого роду поділ на «своїх» та «чужих». Конфлікти між владою та опозицією стали набувати ознак конфлікту між прихильниками підтримки, розбудови демократії та її згорання і консервації. Тому в 2004 та 2014 роках репозиціонування політичних сил, як зміна владного статусу на опозиційний, супроводжувалося активізацією процесів демократизації. В результаті започатковано впровадження політичними акторами нових демократичних форм та практик, люстрація влади, діалогічний стиль стосунків між владою та суспільством, посилення можливостей третього сектора впливати на владну еліту. Все це є передумовою переходу до компромісної моделі стосунків між владою та опозицією.

1. *Leksykon politologii* / [za red. A. Antoszewskiego, R. Herbut]. – Wrocław : Alta 2, 1999. – 495 s.
2. *Complak K.* Opozycja parlamentarna w obowiązującej i w przyszłej Konstytucji RP / *K. Complak* // *Przegląd Sejmowy*. – 1995. – № 2 (10). – S. 27–53.
3. *Мілова М.* Від конфронтації до співпраці: болгарський досвід інституціональної адаптації на етапі посткомуністичного транзиту / *М. Мілова* // *Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства* : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2013. – С. 201–222.
4. *Степанова Н.* Конфліктна взаємодія суб'єктів української політики: нові умови, нові правила, нові підходи до вивчення / *Н. Степанова* // *Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства* : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2013. – С. 58–80.
5. *Бокало М.* Проблеми і перспективи демократизації в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі Вишеградської четвірки) / *М. Бокало, С. Трохимчук*. – Львів, 2000. – 68 с.
6. *Krawczyk T.* Stosunki między rządem a opozycją w wybranych państwach Europy / *T. Krawczyk*. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – 480 s.
7. *Сичова В.* Еволюція інституту політичної опозиції в контексті модернізації системи державного управління України [Електронний ресурс] / *В. Сичова*. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/doc/1/07.pdf>.
8. *Мацієвський Ю.* Чи можливе відродження тоталітаризму в Україні? / *Ю. Мацієвський* // *Політичний менеджмент*. – 2011. – № 1. – С. 51–63.
9. *Resende M.* Kraetzschmar H. Parties of Power as Roadblocks to Democracy. The cases of Ukraine and Egypt [Електронний ресурс] / *M. Resende* // *CEPS Policy Brief*. – 2005. – No 81. – P. 1–7. – Режим доступу : http://aei.pitt.edu/6624/1/1258_81.pdf.
10. *Hurska-Kowalczyk L.* Opozycja polityczna na Ukrainie (1991–2006) / *L. Hurska-Kowalczyk*. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011. – 433 s.
11. *Касьянов Г.* Украина 1991–2007: очерки новейшей истории / *Г. Касьянов*. – К. : Наш час, 2008. – 480 с.
12. *Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх нормалізації : інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Опозиція і влада в Україні: чи є шанс на подолання конфронтації?»*, (15 червня 2011 р.). – К. : Центр Разумкова, 2011. – 84 с.
13. *Перший рік діяльності нової влади: наміри, дії, результати* // *Національна безпека і оборона*. – 2011. – № 3. – 78 с.